

Пасік Н.М.

*кандидат філологічних наук, доцент,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя*

ЕКСПЛІКАЦІЯ МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ДОЛЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Лінгвокультурологічний, етнолінгвістичний і когнітивний аспекти в дослідженні фразеології представлені плідним доробком багатьох українських учених: В. Жайворонка, О. Забуранної, О. Левченко, А. Майбороди, Л. Мельник, О. Назаренко, Ю. Прадіда, Л. Савченко, О. Селіванової, В. Ужченка та ін. Однак через багатство об'єкта вивчення й різноманітність методологічних підходів вичерпати цю тему неможливо, що й зумовлює актуальність нових звернень до неї.

Як відомо, внутрішня форма багатьох українських фразеологізмів мотивована архаїчною світоглядною орієнтацією на повір'я – перекази та легенди, які базуються на міфологічному мисленні і в основі яких лежать народні уявлення про зв'язки між явищами довкілля та долею людини. Тож маємо за мету простежити, як образна основа українських фразеологічних одиниць корелює з текстами повір'їв про долю, репрезентуючи моделі міфологічного мислення.

На думку Л. Савченко, етнокод повір'я співвідноситься з образною основою генетичного прототипу фразеологізму, сформованою під впливом народних уявлень у системі духовної культури етносу [4, с. 199]. Маркерами етнокультурного підтексту є переважно компоненти, внутрішня форма яких акумулює залишки

язичницьких (іноді в комплексі з християнськими) вірувань про взаємозв'язок між життям людини й світом сакральних речей та явищ природи.

Так, на пережитках архаїчних світоглядних уявлень побудована низка фразеологізмів із компонентом *доля*: *доля випала* «склалися певним чином життєві обставини у кого-небудь; судилося щонебудь комусь» (8, с. 260); *випадати на долю* «ставати неминучим у чиему-небудь житті» (6, т. 1, с. 445); *спокушати долю* «робити щонебудь пов'язане із зайвим ризиком, небезпекою» (6, т. 9, с. 565) тощо. Генетично близький до них зворот *на роду написано* «кому-небудь при-значено, судилося щось заздалегідь або від народження» (8, с. 532). Його мотиваційна модель включає міфологему, асоційовану з дохристиянським віруванням у Рода – згадуваного в давніх пам'ятках язичницького бога життя, долі, талану, суду-присуду [2, с. 500; 3, с. 114]. У цій номінації імплікована віра наших предків у заздалегідь прописаний сценарій життя, упорядковане певним чином розташування подій, у долю [5, т. 5, с. 204].

У слов'янській міфології знаходимо відмінні потрактування сутності долі, що відбиває різні грані рефлексій давньої свідомості: це й персоніфікований образ жінки, яка визначає міру щастя й горя в житті людини, – фортуна чи фатум; і визначена життям участь, реалізована як удача, талан або, навпаки, невдача, безталання; і хід подій, збіг обставин, що ніби не залежать від волі особи, і Божий або ангельський дар, наданий людині при народженні [Там само, т. 2, с. 113-115]. А ще вона «мислиться як текст – усне передбачення, запис у зошиті або «книзі живота», на лобі або на черепі людини, як нитка, полотно» [Там само, т. 5, с. 205], тому часто цей концепт утілений у міфологемі *нитка*. Скажімо, у південних слов'ян існує

повір'я про те, що біля дитини сидять суджениці, котрі грають із клубком і розмотують нитку життя, до них приходять із веретеном демони долі. Імовірно, якесь подібне вірування мали й українці, і саме ці асоціації експлікує паремія *Дитинка спить, а доля її росте*.

На думку В. Ужченка, логічна лінія «нитка – доля» сягає грецької міфології. Лінгвіст згадує Мойр – богинь людської долі: «одна з них пряде нитку життя людини, друга, натягуючи нитку, визначає строк життя, і третя, перерізаючи нитку, припиняє життя людини» [7, с. 165; 5, т. 4, с. 321]. Подібну символічну семантику простежуємо в українських фразеологізмах *доля увірвала нитку* «хто-небудь помер» (8, с. 261); *душа на одній нитці держиться* «хто-небудь ледве живий» (8, с. 278); *три чисниці до смерті (до віку)* «хто-небудь дуже старий або безнадійно хворий і скоро помре» (8, с. 948), *де чисниця* – «десята частина (три нитки) пасма» (6, т. 4, с. 825).

Безперечно, найчастіше ця буттєва категорія постає в народній свідомості в міфологічному персоніфікованому образі. Як указують дослідники, слов'яни вірили, що доля настагає людину, спрямовує, веде. У цьому контексті порівняймо фразеологізми *доля привела* «у кого-небудь склалися певним чином життєві обставини, судилося, довелося»; *доля судила* «склалося, судилося щось у кого-небудь певним чином» (8, с. 261).

Відголоски вірувань у добру й злу долю (Долю та Недолю) простежуємо в цілій серії українських фразеологізмів: *доля (фортуна) усміхається* «для кого-небудь складаються сприятливі життєві обставини, таланить, щастить у житті кому-небудь» (8, с. 261); *доля (фортуна) послужила* «пощастило, поталанило в житті кому-небудь» (8, с. 261); *доля зглянеться, доля маслом губи змастить* «кому-небудь поталанило, пощастило, повезло в житті»

(8, с. 260–261); *лиха доля, чорна доля* «тяжке, трагічне життя у когонебудь» (8, с. 261); *лиха доля занесла* «хто-небудь опинився десь всупереч власному бажанню, через несприятливі життєві обставини» (8, с. 261); *доля обернулася іншим боком* «змінилися обставини на гірше в когонебудь» (8, с. 261); *доля обділила (скривдила)* кого чим «хто-небудь не має чого-небудь, позбавлений чогось (певних якостей, можливостей)» (8, с. 261); *доля підставила ногу* «хто-небудь зазнав у своєму житті великої невдачі, краху» (8, с. 261).

Дослідники звертають увагу на давність і широкий ареал повір'їв про неминучість долі. Так, І. Огієнко, зважаючи на зв'язок Долі та римської Фортуни, припускає, що це вірування прийшло до нас від римлян ще за Чорноморсько-Дунайської доби, адже «поняття фаталістичної Долі відоме скрізь, де тільки були римські впливи: у східних слов'ян, у сербів, румунів, греків, іспанців» [3, с. 37].

Персоніфікованим виявом недолі в дохристиянських повір'ях були злидні – невидимі маленькі злі істоти-демони, які оселяються під піччю або в запічку чи сидять на плечах господарів і доводять родину до зубожіння [2, с. 247; 5, т. 2, с. 115]. Українці вірили: де оселилися злидні, там не уникнути бідності й нещастя. Ці міфічні стереотипи ставлення до дійсності мотивують зміст низки фразеологізмів: *годувати злидні* «жити в нужді, бідності» (8, с. 179); *загрузнути в злиднях* «збідніти, зубожіти, потрапити в складне матеріальне становище» (8, с. 304); *потрусити злиднями* «зазнати горя, нестатків, великої нужди» (8, с. 683); *полатати злидні* «налагодити чий-небудь фінансові справи» (8, с. 668); *Бодай вас злидні побили (посіли)* «побажання нещастя, бідності; прокляття» (6, т. 3, с. 591). На аналогічних уявленнях розгортаються й образи

паремій, напр.: *Щастя дочасне, а злидні довічні; Впросилися злидні на три дні, та й до смерті їх не виженеш; В достатках час біжить, а в злиднях він довго тягнеться* тощо.

Однак скаржитися на нещасливий життєвий шлях вважалося за гріх (пор. паремію *Долі скаргами не власкавиш*), адже, за народно-християнським розумінням, доля є тяжким випробуванням, стражданням, посланим Богом [5, т. 5, с. 205]. Таке потрактування долі відбиває інший зворот – *нести свій хрест* «терпеливо переборювати труднощі, незгоди, все те, що стало неминучим у чиємусь житті» (8, с. 548). Фаталістична покірність волі долі, переконання, що ніхто не в змозі змінити наперед визначеного, зафіксовані в багатьох українських прислів'ях, як-от: *Що написано на роду, того не об'їдеш і на льоду; Долі й найбиштришим конем не об'їдеш; Від долі не втечеш; Доля не питає, що схоче, те й дає; Доля карає й вельможного, й незаможного; Що має бути, того не минути* тощо.

Окремі фразеологізми експлікують мотиви повір'я про справедливість долі, обов'язкову розплату за кожен нерозважливий вчинок або дію. На наш погляд, зворот *доля відливається* «хто-небудь з часом терпить, страждає за свої погані чи необачні вчинки» (8, с. 260), де *відливатися* – «проливатися (про сльози)» (6, т. 1, с. 600), демонструє органічну єдність магії слова, думки та дії, спрямованих на реалізацію невідворотності кар.

Міфономінація *доля* асоціюється із живою й досі вірою в залежність людського життя від розташування астрономічних тіл у момент народження або в конкретний час [5, т. 5, с. 204], порівняймо фразеологізм *народитися під щасливою зіркою (зорею)* «бути везучим, удачливим, щасливим» (8, с. 533) та паремію *Така*

вже планида надійшла (6, т. 6, с. 562). За народнім повір'ям, кожен має свою долю, призначену йому Богом. Вона з'являється в небі в образі нової зірки відразу після народження людини, а з її смертю зірка падає з неба [3, с. 233]. Схожі асоціації простежуємо у ворожіннях. Так, О. Воропай пише, що день великомучениці Катерини, коли дівчата ворожать і закликають долю, називають ще святом дівочої долі: тримаючи в руках горня з кашею і борщем, дівка тричі гукає: «Доле, доле, йди до мене вечеряти!» Якщо в цей час заспіває півень – значить, «доля обізвалася», коли ні – «доля оглухла»; коли ж падає з неба зірка, то це вказує на те, що доля погасне [1, с. 13].

Знаки долі наші предки бачили і в інших знаменнях. Скажімо, за народним повір'ям, здібною, щасливою, удачливою в усіх справах буде людина, народжена «в сорочці», тобто в амніотичній оболонці, у якій іноді з'являються на світ діти. Уважають, що це незвичайне явище вказує на надприродні особливості новонародженого [2, с. 570; 5, т. 4, с. 489]. Цей міф мотивує фразеологізми *народитися (вродитися) в сорочці* «бути везучим, удачливим, щасливим» та *народитися без сорочки* «бути нещасливим, безталанним, невезучим» (8, с. 533). Подібне світобачення відбите й у паремії: *Родився без сорочки, так і вмере без штанів*. І. Огієнко згадує подібний галицький вислів у *четці вродився* «щасливий» [3, с. 207], де актуалізований інший знак – чепець, – так говорять, коли «сорочка» розривається й прилипає до голови немовляти.

Отже, ціла низка українських фразеологізмів експлікує сакральні-міфологічний зміст, пов'язаний із повір'ями наших предків про долю. Здатність зворотів акумулювати й транслювати закодовану інформацію уможливорює реконструкцію архетипів,

міфологем, образно-сміслових полів і моделей міфологічного мислення нашої етнокультурної спільноти, мотивує усвідомлення мови як відкритої семіотичної системи, що корелює з культурологічним міфологізованим простором.

Список використаних джерел:

1. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис / Олекса Воропай. – К.: Оберіг, 1993. – 592 с.
2. Жайворонок Віталій. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Митрополит Іларіон (Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон (Огієнко). – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
4. Савченко Л. В. Феномени етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія / Л. В. Савченко. – Сімферополь: Доля, 2013. – 600 с.
5. Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – М.: Междунар. отношения, 1995–2012.
6. Словник української мови: в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
7. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму: для учнів загальноосвітніх шкіл / В. Д. Ужченко. – К.: Рад. школа, 1988. – 279 с.
8. Фразеологічний словник української мови: в 2 кн. / укл. В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. 1–2.